

DOI 10.54596/2309-6977-2022-4-68-74

ӘОЖ 94(574)

ҒТАМА 07.00.03

ҚЫЗЫЛЖАР ӨЛКЕ ТАРИХЫНЫҢ ТАҒЫЛЫМДАРЫ

Жәкежан С.А.^{1*}, Бекмурзина А.Н.², Аубакирова Г.Р.³

^{1*2,3}М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл,
Қазақстан Республикасы

*E-mail: sayagul-77@mail.ru

Аңдатпа

Мақалада Солтүстік Қазақстан облысына қатысты тарихи оқиғалар мен құбылыстар, Отан тарихы егемен елдің ақиқат тарихы ретінде, жаңа көзқарас, таптық түсініктен құтылған сергек ой қорытындылау бостандығы жағдайында даму барысын қамтиды. Солтүстік Қазақстан мемлекеттік архиві мен кітапхана қорындағы сақталған, мерзімді баспасөзде жарияланған бұрын ғылыми айналымға түспеген деректер қамтылған.

Түйінді сөздер: Алаш, Кеңес үкіметі, Ақмола губерниясы, ұлт зиялылары.

УРОКИ ИСТОРИИ КЫЗЫЛЖАРСКОЙ ОБЛАСТИ

Жәкежан С.А.^{1*}, Бекмурзина А.Н.², Аубакирова Г.Р.³

^{1*2,3}Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск,
Республика Казахстан

*E-mail: sayagul-77@mail.ru

Аннотация

В статье освещаются исторические события и явления, связанные с Северо-Казахстанской областью, История Отечества как история государства суверенного государства, новый взгляд, ход развития в условиях свободы размышлений, освободившихся от классового понимания. Включены данные, хранящиеся в Северо-Казахстанском государственном архивно-библиотечном фонде, опубликованные в периодической печати и ранее не находившиеся в научном обороте.

Ключевые слова: Алаш, советское правительство, Ақмолинская губерния, национальная интеллигенция.

LESSONS OF THE HISTORY OF THE KYZYLZHAR REGION

Zhakezhan S.A.^{1*}, Bekmurzina A.N.², Aubakirova G.R.³

^{1*2,3}M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan

*E-mail: sayagul-77@mail.ru

Abstract

The article highlights the historical events and phenomena associated with the North Kazakhstan region, the history of the Fatherland as the history of the state of a sovereign state, a new look, the course of development in conditions of freedom of thought, freed from class understanding. Includes data stored in the North-Kazakhstan State Archival and Library Fund, published in periodicals and not previously in scientific circulation.

Key words: Alash, Soviet government, Akmola province, national intelligentsia.

Кіріспе

Қазақстан Республикасы өзінің Тәуелсіздігі жағдайында ширек ғасырлық жолдан өтті. Осы жылдар ішінде, басқа мемлекеттер ғасырларда жете алатындай биікке қол жеткіздік, ауыз толтырып айтардай табыстарымыз досымыз сүйініп, дұшпанымыз күйінетіндей мол. Сол асқарлардан асып келе жатқандағы қуат берер күшіміз – ежелгі ерлік, төзімділік және бірлік дәстүрлері екенін айдай әлемге паш еттік. Дамудың жаңа сатысына көтеріліп, дүниежүзілік қауымдастыққа Қазақстан деген атымен танылып болған біздің еліміз сияқты жер көлемі жағынан әлемде тоғызыншы орында тұратын, табиғи байлығы мол, береке-бірлігі жарасқан мемлекеттің төл тарихы кімді болса да қызықтырады даусыз. Тәуелсіздік алғаннан кейін, сан жылдар бойы саяси жүйенің бұғауында тұншыққан тарихымыз яғни, қазақ тарихы объективті тұрғыдан қайта жазуды талап етті. Осыған байланысты өткен тарихымыздың ақтандақ беттерін қайта қарап, тарихымызға қатысты мол деректер қорын жинап, ұлттық тұрғыдан қайта зерттеп, зерделей бастадық.

Шаңырақ көтергеніне 86 жыл толып отырған Солтүстік Қазақстан облысының өткен тарихы XX ғасырдың басындағы күрделі қоғамдық-саяси сілкіністермен тікелей сабақтасып жатыр. Ресей патшасы тақтан өз еркімен кеткеннен кейін өлкедегі қым-қуыт оқиғалар, Алаш қайраткерлерінің Тәуелсіздікке ұмтылған қадамдары, қазақтарға тікелей қатысы болмаған «азамат соғысы» деген атпен билікке таласқан қақтығыстар, Кеңес өкіметінің орнауы – осындай құбылыстардан жапа шеккен ұлттың ауыр тағдыры сөз болады. Осыдан кейін Қазақ автономиялы Республикасының құрамында орталығы Петропавл қаласы болған Ақмола губерниясының қалай құрылғанына, одан кейін Қарағанды облысының орталығы болған Петропавл қаласының экономикасы мен өндірісінің, мәдениеті мен ғылымының, облыстың әрбір елді мекен мен ауданның қалай қалыптасып, дамығанын көрсету де берекелі іс болар еді. Аймақтың Қазақстан құрамына қайтарылуына жүз жыл, облыстың құрылғанына сексен алты жыл ішіндегі ірілі-уақты өзгерістер – бәрі біздің ортақ тарихымыз, демек, әрқайсының себебі мен салдары нақты құжат түрінде көрсетілсе, құба-құп. Әрине, Солтүстік Қазақстан облысына байланысты өзекті де өткір мәселелер, атап айтқанда жер-шекара, мәдениет, ұлтаралық қатынастар туралы арнаулы зерттеулер жүргізіліп, жекеленген мақалалар мен еңбектер жарияланғаны рас [1, 16 б.].

Жалпыға белгілі ақиқат мынада: кеңес заманында, Қазақстанның Кеңес Одағының тарихымен байланысты зерттеулер жылдарында, негізгі оқиғалардың шындығы үнсіз қалып, басымдыққа ие болды идеология. Олардың бірі, әрине, Ұлы Отан соғысының тақырыбы. Қатаң идеологиялық бақылау жағдайында зерттеушілер әскери тарихтың көлеңкелі жағын аша алмады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін тарихи оқиғалар мен құбылыстарды, Отанның егеменді мемлекет ретіндегі тарихын, ұлттық тарихты, жаңа перспективаны, байсалды ой еркіндігін, таптық санадан босатуды, мәселелерді бұрмалауды және шынымен ашуды батыл қайта қарау болды, тіркелмеген және дереккөз растаған объективті баға алды. Нәтижесінде кеңес идеологиясының қатаң бақылауында болған және тыйым салынған Қазақстан мен қазақ халқының тарихын қайта қаралды. Ерекше екпінмен қайта қаралуы керек тақырыптардың бірі-Ұлы Отан соғысы тақырыбы, айтылмаған, жазылмаған шындықтарды-қазіргі заман талаптарына жаңа сын-қатерлерді ашу. Соғыстың басталуы, халықты майданға жіберу, Қазақстандықтардың ерлік көрсетуі және т.б. «ғылым» арнасынан шығаруға оралу және соғыс уақытындағы халықтың бұрын айтылған ауыр әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларын зерттеу бүгінгі күннің өмірлік қажеттіліктерінің өзекті мәселесіне айналды.

Зерттеу әдістемесі

Кеңес өкіметінің соғыстағы жеңістері, тығыз этносаралық қақтығыстар және одақтас республикалардың өзара ынтымақтастығы тиімді әлеуметтік-экономикалық жағдайға байланысты болды. Қазақ жері, басқа республикалар сияқты, бірден алдыңғы қатарлы сұранысты қамтамасыз етті. Соның ішінде Солтүстік Қазақстан облысының Ұлы Жеңіске қосқан үлесі-үш төбе. Соғыс кезінде адамдардың үлесіне түскен проблемалар, олардың әлеуметтік мәртебесі, аштық себептері және басқа да «ауру» мәселелер айтылмай қалады. Кеңес дәуіріндегі зерттеулер негізінен үстем идеологиядан зерттелген, ал соғыс жылдарындағы адамдардың нақты өмірі толық түсінілмеген. Соғыс жылдарындағы аймақ халқының әлеуметтік әл-ауқатын, адамдардың алдыңғы қатарға шығуымен, олардың тылдағы Жеңіске қосқан үлестерін талдау маңызды. Қазіргі ғылымның биіктігін жалпыұлттық ғылыми тұрғыдан бағалау және терең зерттеу жүргізу керек.

Соғыстан кейінгі алғашқы он жылдықта соғыс жылдарындағы Қазақстан тарихын зерттеуге арнайы назар аударылды. Қазақ КСР ҒА Тарих, археология және этнография институтының құрамында Ұлы Отан соғысы тарихы бөлімі құрылып, ол соғысқа қатысты тарих мәселелерін өңдеуге, оның ішінде қазақстандықтардың соғыс майдандарына қатысуы мәселелерді ғылыми тұрғыдан өңдеуге бастау жасады [2, 31- 34 бб.].

XIX ғасырдың бірінші жартысында қазақ халқының әлеуметтік-экономикалық өмірінде үлкен өзгерістер болды. Көрші Ресеймен айырбастау сауда қатынастары дамыды. Сауданың негізгі тіректері Орынбор, Троицк, Петропавл бекінісі, Пресногорковск, Омбы, Семей және Орал болды. Орыс-қазақ сауда байланыстары орыс тілін білетін көпестер арқылы немесе татар саудагерлері арқылы жүзеге асырылды. Тауарлардың елге импорты тауарлардың шетелге экспорты басым болды. Көшелерге: сиырлар мен сүт өнімдері шығарылды, қант, темекі, тәрелке, шай, дәрі-дәрмек және т. б. алынды. Ішкі сауда біртіндеп дами бастады, бірақ негізінен айырбас түрінде. Айырбастау сауда-саттығы тек тайпалар арасында ғана емес, сонымен қатар қазақ жүздері арасында да, орындарда да ақшалай түрде жүргізілді. Қазақстанда арнайы сауда серіктестіктерін дамыту барысында несие-сауда қатынастары кеңінен дамыды. Саудагерлер мен Сібір казактары заттарды казак несие-сінесіне алып келді және көбінесе оларды алдады. Сондай-ақ, қазақтар арасында арнайы сауда серіктестіктерін құрып, жоғары өсіммен несие алуға ақша берген ерекше саудагерлер пайда болды. Валюта-тауар қатынастарының дамуы кедей ауылшаруашылық жұмысшыларының пайда болуына әкелді. Табысқа кеткен көптеген қазақтар балық аулаумен айналысып, шегара шебі бойындағы бай тұрғындарға жалданып түрлі жұмыстар істеді. Қазақтардың аз ғана бөлігі тау-кен ісімен айналысқан (Баянауыл таскөмір өндіру, Қарқаралы қорғасын, т.б.). Шекарадағы орыс шаруашылығына жалданған қазақтардың жағдайы өте нашар болды, көптеген жағдайларда олар тиісті жалақы алмады және оларды иелері пайдаланды [3].

XX ғасырдың басында патшалық Ресейдің Қазақстан мен Орта Азияны отарлауы өте күшті қарқынмен жүрді. 1907-1912 жылдар аралығында мұнда империяның еуропалық бөлігінен 2,4 миллион адам келді. Атап айтқанда, Қазақстан ауқымды отарлауға ұшырады. Қазақстан жерінде патша үкіметі шаруаларды қоныстандыру үшін жер қорын құрды, ал 1916 жылға қарай 45 миллион адамнан тұратын ондық олардың ең қиын жерлерін басып алды, ал жергілікті халықтар таулар мен шөлдерге қоныс аударуға мәжбүр болды. Бұл жерлерде мал жаю үшін су да, жайылым да жетіспеді.

1914 жылы империялық Ресей екінші дүниежүзілік соғысқа тартылды. Бұл Бірінші дүниежүзілік соғыс барлық халықтар үшін, соның ішінде Қазақстан үшін өте ауыр зардаптарға әкелді. Ол патша шенеуніктерінің, провинция губернаторларының және байлардың зорлық-зомбылығы мен тираниясын күшейтті. Қазақстаннан әскери қажеттіліктер үшін көптеген жылқылар мен ауыл шаруашылығы өнімдері жөнелтілді. Жергілікті тұрғындардан алынатын салықтар 3-4 есе өсті, шаруа малы мен жем-шөпті әскери алып қою күшейтілді, бұл егіс алқаптарының қысқаруына және мал санының азаюына әкелді.

1916 жылғы 25 маусымдағы Қазақстан жастарын тылда жұмыс істеуге шақыру туралы патша жарлығы халықтың табандылығы мен отаршылдық езгі мен қанауға қарсы көтеріліс тудырды. Жарлықта Түркістан мен Дала аудандарынан 400 мың адамды, оның ішінде қазақ дала аудандарынан 100 мыңнан астам адамды және Жетісудан 87 мың адамды майданға жіберу көзделген. Егер сол кезде Қазақстандағы фермалардың саны 700 мыңнан сәл асқанын ескерсек, Жарлық күшіне енген кезде фермалардың үштен бірі өзінің негізгі жұмысшыларынан айырылады. Осындай мөлшерде жұмысшыларды тылдық операциялар майданына әкету Қазақстанды ұлттық апатқа ұшыратуы мүмкін.

Әзірге біз тағы бір мәселені шешуіміз керек. Сонымен, 1916 жылы Алаш атынан қазақ зиялылары халық көтерілісіне қалай қатысты? Олар патшаға қарсы қарулы көтерілісті жақтаған жоқ. Өйткені құр қол халық патшаның ұзақ мұзды әскерге қарсы тұрмайтынын және қайтадан өлтіретінін сезді.

Кеңес заманында жарияланбаған, бірақ халқына жаны ашыған Алаш көсемдерінің осы оқиғаға байланысты адал ниетін мына құжаттың өзі-ақ бүгінгі ұрпаққа талай шындықтың бетін ашып береді.

«Әлихан Бөкейханов бастаған ұлт зиялылары (хатшылықта М. Дулатов пен О. Алмасов) Торғай губернаторынан рұқсат алып, «25 маусым жарлығы бойынша қазақ жұртшылығы не істеу керек?» деген мәселені 1917 жылғы 7 тамыз күні Торғай, Орал, Ақмола, Семей және Жетісу облыстары өкілдерімен талқылайды. Бұл кеңес тарихта «Арнайы жиын» немесе орысша «Частное совещание» деген атпен белгілі және оның жай-жапсары Тәуелсіздік жылдары ғана мәлім болды.

Онда айтылып, ортаға салынған мәселе: Патшаның бұл жарлығы төбеден жай түскендей, оқыс болды. Сондықтан, оның мәнісін қалың бұқара түсінген жоқ. Орыс чиновниктері, казактар, қазақтан қойылған болыс-билер бірден әлімжеттік жасап, әділетсіз күш көрсетіп, халықты ашындырып алды. Қазақтар бұрын әскери міндет атқармаған. Сауатсыз жасалған қара тізімге алып, аяқ астынан жаппай шақырудан үрейленген халық бас көтерді. Үкімет мұны кешірмейді, қарулы жасақ жұмсап, қырғынға ұшыратады.

Патша үкіметі мұндай қарсылықтың болатынын алдын-ала болжап, тиісті дайындық жасап отыр. Шыңғырлау болысында 75, Арақарағай болысында 125, Кеңарал және Меңдіғара болыстарында да осынша казак-орыс қаруланып, дайын отырғаны белгілі болған. Ақмола облысында Қырда ойқақтап жүрген казак әскерлерінен шошыған халық, қаруланып, қарсы тұруға дайын. Егін мен пішендік күтімсіз, қорусыз қалған. Сонда, алдағы қыста қазақ не күн көреді? Алаш көсемдерінің хаттамаға түскен тоқтамы мынадай еді:

Орал, Ақтөбе, Қостанай, Петропавл, Көкшетау, Омбы, Ақмола, Павлодар, Семей, Барнаул, Өскемен, Зайсан уездерінде «қарашекпендер» соғысқа кеткен, шөп шауып, егін ору жұмыстары тек қазақтардың мойнында қалғанын ескеру керек. Қазақ даласының солтүстігінде әрбір түндіктің 10 десятина егіні бар, 2 мың пұт пішен дайындайды. Қора-

қопсыны толық сайлап алмаса, қазақтар қара жұмысқа алынса, қазақ емес тұрғындар да қыстан шыға алмайды.

Сондықтан, Алаш көсемдері мемлекет қорғанысына қажет майдандағы қара жұмыстан ашық бас тарту заңсыз болатындықтан, бірақ қазақ басына түскен ауыртпалықты жеңілдету мақсатында, мынадай сауатты шешімге келді: Солтүстік уездер үшін қара жұмысқа алуды 1917 жылдың 15 наурызына дейін шегеру; жасы кішілерден бастап, 19 бен 31 жас арасындағы бойдақ жігіттерді шақыру; шаңырақ басына 17 мен 50 жас аралығында еңбекке жарамды кемінде бір азамат қалдыру; Шақырылған жігіттерді батысқа жібермей, жергілікті жерде де Отан қорғау жұмыстарына салу; әрбір елу түндікке медресе білімі бар бір мұғалім қалдыру; қалада оқып жүргендерді шақыртудан босату; шақыру комиссиясына әр болыстан сайланған екі өкіл шешуші дауыспен қатыссын; шақырылғандар 30 жігіттен бір артельге біріге алатын болсын, оларға тілмәш берілсін, 10 артельге бір молла бөлінсін; ауырған жігіттер жаралы жауынгердей емделсін; жұмысшы қазақтар земство одақтарына бекітілсін, жұмысшылардың құқық-міндеттері түсіндірілсін; осы қазақ жұмысшыларына киім-кешек, азық-түлік жеткізіп тұруға тегін вагондар бөлінсін, әр болыстан екі өкілге рұқсат қағаз берілсін; қажет кезінде қазақтарға дәлелді себеппен демалыс берілетін болсын.

Осы талаптардың бәрі үкімет алдына қойылып, орындалатын болсын. Төраға Ә. Бөкейханов» [4].

Өмір Алаш көсемдерінің болжамы дұрыс екендігін дәлелдеді. Қазақ халқы тағы бір қырғынды басынан өткізді, ал 1917 жылы наурыздың басында бас-аяғы бірнеше айдан кейін патша да тағынан құлады. Осындай жағдайды ескермей, кей зерттеушілер тарапынан «Алаш» партиясының өкілдері 1916 жылы патшаны жақтады, тіпті көтерілісті басып, жанышты деген ұшқары сөздер айтылды. Алашордалықтардың көтеріліс кезіндегі тактикасын түсінбеді. Ал көтеріліс басылып, қазақ жігіттері майдандарға окоп қазуға жіберіле бастаған кезде, оларға бас-көз болып, кейін аман-есен оларды ауылға жеткізу қажет болған жағдайда Әлихан Бөкейхановтың өзі бастаған қазақ зиялылары - мұғалімдер, заңгерлер т.б. серіктерімен бірге майдан жұмыстарына алынғандарға көмек беруге аттанды. Міне, Отаншылдықтың нағыз көрінісі дегеніміз осы. Өйтпегенде сауаты аз, орысша түсінбейтін көптеген қазақ жігіттерінің елге аман оралуы екіталай еді.

М. Қозыбаевтың тәуелсіздік жылдары ұлт-азаттық қозғалыстар тарихы, олардың қозғаушы күші, басты орталықтары, себептері мен сабақтары туралы еңбектерінде бүкіл қазақ даласын қамтыған дауылды қозғалыстардың ерекшеліктерін атап көрсетеді:

1. бүкіл халықтық бағыт алғандығы;
2. қозғалыс жалыны Ұлы Даланы ғана емес Орта Азияны шарпығаны;
3. күрестің жалпы империяға қарсы болғандығы;
4. тұтастай көтерілген халық тек қана қарулы күш ұйымдастырып қоймай, ел басқару органдарын құрып, құқықтық жүйе белгілеп, мемлекеттік негіздер құрғандығы [5].

Ресей патшалығының зорлығына қарсы күрестің асқынғандығының айшықты мысалы ретінде, 22 қазанда Амангелді Иманов бастаған 15 мың көтерілісші Торғай қаласын қоршауға алды. Қаланы құрсау бірнеше күнге созылды. Сол аралықта қалаға қарай үш бағыттан генерал-лейтенант А. Лаврентьевтің жазалаушы корпусы келе жатты. 16 қазанда А. Иманов бастаған жалпы саны 12 мыңға жуық адамнан құрылған сарбаздар Топқойма пошта станциясы ауданында подполковник Катоминнің жазалаушы отрядтарына шабуыл жасады. Көтерілісшілердің негізгі бұқарасы адам күшін сақтап қалу мақсатында 1916 ж. қарашасында Торғайдан 150 шақырым жерге әкетіліп,

Батпаққара ауданында шоғырланды. Осы арадан 1917 ж. ақпанның орта шегіне дейін күшінде болған жазалаушыларға қарсы партизандық ұрыстар тиылған жоқ.

Қазақ даласындағы толқулар, әлбетте, патша үкіметін қарсы шаралар алуға итермеледі. Торғай облысының Торғай, Ырғыз және Қостанай уездерінде соғыс жағдайы енгізіліп, соған сәйкес жазалау жұмыстары басталып кетті [6].

Қазақстанның басқа аймақтарында да көтерілісшілерге патша жазалаушы отрядтарының басым күштерімен кескілескен ұрыстар жүргізуге тура келді. Семей және Ақмола облыстарында ғана көтерілісшілерге қарсы 12 кавалерия жүздігі, 11 күшейтілген жаяу әскер ротасы қимыл жасады.

Зерттеушілер (М. Қозыбаев, А.К. Бисембаев) қозғалыстың бұқаралық сипатын, көтеріліс барысында жалпыұлттық ұран көтерілгенін, көтерілісшілердің жекелеген билік жүргізу институты элементтерін құрғанын (мысалы, хан сайлау фактісі) ескеріп, 1916 ж. оқиғаларын патшалық Ресей отарларында бірінші рет болып өткен ұлт-азаттық революциясы ретінде бағалау қажеттігі жөнінде тезис ұсынды.

Солтүстік Қазақстан өңіріндегі қозғалыс осы оқиғалардың құрамдас бөлігі. Ұлан-байтақ қазақ даласын дүрліктірген осынау қанды оқиғаның талай мысалдарын Солтүстік Қазақстан облыстық архивіндегі құжаттар да дәлелдейді.

1916 жылғы көтерілістің тарихнамасы 1926 жылы осы оқиғалардың он жылдығына байланысты басталды. Сол кезде қазақстандық зерттеу қоғамы деп аталатын ұйымның еңбекқорлығының арқасында көтеріліске байланысты құжаттар мен естеліктер жиналды. Ол жергілікті мұғалімдер мен қызметкерлерден, соның ішінде Ақмола облысының орталығына айналған Петропавл қаласының жергілікті тарихи ұйымдарынан көтерілістің басталуы, дамуы және аяусыз басылуы туралы материалдар жіберуді сұрады. Осыған байланысты жер-жерден хаттар келді. Бұл хаттардың авторлары үшін баға жетпес ақпарат көзі көтеріліске тікелей қатысқандарды еске алу болып табылады. Сондай-ақ, адамдарды таң қалдырған трагедияның салдары Тарихи поэзия түрінде қағазға түсті. Айта кету керек, кейбір өлеңдер мен естеліктер Ақмола губерниялық «Бостандық туы» газетінің (қазіргі Солтүстік Қазақстан) беттерінде жарияланған.

Алайда, көпшілігі басылмай қалған да, архивке тапсырылған. 1916 жылғы оқиғаларға байланысты арнайы тапсырыспен жиналған мұндай маңызды жазбалардың арнайы кітап болып жарияланбауының себебін де байқаған сияқтымыз. Дәл осы 1926 жылы Республика басшылығына Ф.И. Голощекин келіп, мемлекеттің басшы қызметіндегі ұлтжанды қазақ қызметкерлерін қуғындап, «кіші қазан төңкерісін» жасаймын деп, елдің берекесін алғаны мәлім. Соның салдарынан үкімет деңгейінде арнайы шешім қабылданып, 16-жылғы оқиғалардың он жылдығын атап өту жөніндегі бастама аяғына жеткізілмей қалғаны күмән туғызбайды.

Тағы бір ескертетініміз, Қазақстанның басқа аймақтарында, мысалы, Торғай, Жетісу, батыс өлкелерде болған оқиғалар біршама зерттеліп, ғылыми және көркем әдебиет түрінде жарық көрді. Ал, Солтүстік аймақтағы оқиғалар ескерілмей, көтерілістің тиісті бағасы берілмей қалғаны өкінішті. Әрине, уақыт өтіп кетсе де, ұлт тарихындағы мұндай аса елеулі құбылыстар халық жадынан өшіп қалмауға тиіс. Осыдан жүз жыл бұрын тұтас халықтың басынан кешкен мұндай тарихи оқиғалар жүйеленіп, хатталып, бүгінгі ұрпақтың назарына ұсынылғаны жөн.

Қорытынды

Осы мақсатта Солтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік архив қорларында сақталған бірқатар деректерді зерттеліп, кітап түрінде ғылыми айналысқа қосылды.

Еңбектер патша үкіметінің және оның жергілікті билік орындарының тарапынан шыққан құжаттар, 1926 жылы жиналған материалмен қоса, арнайы зерттеліп, топтастырып, жарыққа шықты. Кезінде араб әлібімен қағазға түскен, сауаты жағынан да көп кемшілігі бар, бірсыпырасы өшіңкіреп қалған жазбаларға жан бітіруге тура келгенін атап айту керек. Әрине, әр нәрсе өз кезінде, бұл жазбалардың әдеби сапасы жоғары болмағанымен, бүгінгі талғамы биік, сауаты жоғары ұрпақтың талабынан төмен жатса да, олардың танымдық құны әлі де қымбат. Бұл құжаттар өлкенің тарихын байыта түскеніне күмән жоқ. Архив құжаттарынан сол кезеңнің қоғамдық-саяси ахуалы айнадағыдай көрінеді.

Әдебиет:

1. Белиловский В.А. Медико-статистический и санитарный очерк г. Петропавловска Актмолинской области (Годичный отчет за 1886 г.). – Томск, 1888; Северо-Казахстанская область к 20-летию Казахской ССР. – Петропавловск, 1940. – С. 165.
2. Алдажұманов Қ.С. Академик Ақай Нүсіпбеков және Қазақстандағы әскери-тарихи ғылымның дамуы // Историческая наука Казахстана: традиции и современность. – Алматы, 2009. – С. 256
3. Дерек көзі: <http://e-history.kz/kz/contents/view/145> e-history.kz
4. Қаһарлы 1916 жыл: (Құжаттар мен материалдар жинағы). Алматы: Қазақстан, 1997. - 2 Т. - 110 б.
5. Қозыбаев М.Қ. Жауды шаптым ту байлап. – А.: Қазақстан, 1994. – 130-131-бб.
6. Тюремный вестник. 1917, №2. Св.Зак., т.II. Общ. Учр. Губ., ст. 23, прил., изд. 1892 г. и по Прод. 1912 г.

References:

1. Belilovskij V.A. Mediko-statisticheskij i sanitarnyj ocherk g. Petropavlovskaja Akmolinskaja oblasti (Godichnyj otchet za 1886 g.). – Tomsk, 1888; Severo-Kazahstanskaja oblast' k 20-letiju Kazahskoj SSR. – Petropavlovsk, 1940. – S. 165.
2. Aldazhymanov Q.S. Akademik Aqaj Nysipbekov zhəne Qazaqstandaǵy əskeri-tarihi ǵylymnyñ damuy // Istoricheskaja nauka Kazahstana: tradicii i sovremennost'. – Almaty, 2009. – S. 256
3. Derek kezі: <http://e-history.kz/kz/contents/view/145> e-history.kz
4. Qaharly 1916 zhyl: (Qyzhattar men materialdar zhinaǵy). Almaty: Qazaqstan, 1997. – 2 T. – 110 b.
5. Qozybaev M.Q. Zhaudy shaptym tu bajlap. – A.: Qazaqstan, 1994. – 130-131-bb.
6. Tyuremnyj vestnik. 1917, №2. Sv. Zak., t.II. Obshch. Uchr. Gub., st. 23, pril., izd. 1892 g. i po Prod. 1912 g.